

46. Подольская жизнь. – 1910. – № 23.
47. Киевлянин. – 1904. – № 203.

Summary

The specialities of the life level of the representatives of cities elite of the gubernial centres of the Right Bank Ukraine at the end of 19th – beginning of 20th c. are analyzed in the paper.

В. І. Головченко

ФЕНОМЕН ЛІДЕРСТВА В ПОЛІТИЧНІЙ БОРОТЬБІ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1920 РР.

Серед головних внутрішніх причин невдачі Української революції 1917-1920 рр. вітчизняні історики зазвичай вказують на ту обставину, що молода національна політична еліта – інтелігенція – залишалася тісно прив'язаною до селянства. Тому її політична культура виростала з української селянської стихії, а вирішення соціальних проблем становило суттєву частину її політичної свідомості. Таким чином, абсолютна більшість представників тогочасного українського політичного проводу була перейнята неонародницькою й соціал-демократичною ідеологією, коли національна суверенна держава вбачалася більше засобом, аніж кінцевою й самодостатньою метою [1, с.428].

Тому якщо в духовно-культурній і просвітницькій сфері українська еліта діяла енергійно й послідовно, то в державно-політичній і дипломатичній вона не спромоглася консолідуватися навколо національної ідеї. Лише з радикалізацією революційних процесів протягом 1918 р., з огляду на скрутні зовнішньополітичні обставини, її керівництво відкинуло автономістсько-федералістську платформу й замінило їх програмою творення держави-нації (nation). До того ж вітчизняна еліта, не спромігшись піднятися над власними різнопартійними інтересами, взялася до реалізації демократизму в політичному житті.

Це ще більше роз'єднало її, позбавивши стратегічного бачення й системності в соціально-економічній сфері, оскільки, як переконливо засвідчили по гарячим слідам Визвольних змагань 1917-1920 рр. В. Винниченко й П. Христюк, домінувало прагнення негайно задовольнити жадання народної більшості [2; 3]. Все це каталізувало стихійні революційні процеси й в остаточному підсумкові призвело до влади в Україні більшовиків.

Звичайно, було б перебільшенням стверджувати, що український рух на початку ХХ ст. був приречений на поразку виключно через брак впливової національної еліти, але приклади наших західних сусідів засвідчують першорядність феномену політичного лідерства в державотворчих процесах. Ті ж чехи й словаки перебували на зламі ХІХ-ХХ ст. не в набагато кращому становищі: хоча міста Богемії й Моравії поступово “чехізувалися”, але політичні позиції продовжувала втримувати потужна і впливова німецька громада, що налічувала 3,3 млн. чоловік проти 5,8 млн. чехів. Однак останні мали такого харизматичного лідера як Томаш Гарріг Масарик (1850-1937 рр.) і прагматика Едуарда Бенеша (1884-1948 рр.), чий здоровий “волюнтаризм” створив державну націю – чехословаків (вже 29 червня 1918 р. Франція визнала очолювану Масариком Чехословацьку національну раду в Парижі як представницький орган майбутньої Чехословаччини, а 9 серпня це зробила Велика Британія). На переконання автора, і Михайло Грушевський (1866-1934 рр.), і Володимир Винниченко (1880-1951 рр.), і тим паче Симон Петлюра (1879-1926 рр.) виявилися політичними постатями, не сумірними з “батьком” Чехословацької Республіки, що успішно вистояла в конфліктах за стратегічні прикордонні райони з “червоною” Угорщиною, веймарською Німеччиною й Другою Річчю Посполитою.

Та ж відновлена Річ Посполита зуміла згуртуватися навколо постаті “начальника держави” Юзефа Пілсудського (1867-1935 рр.), не стала зводити рахунки з власною, в основі своїй напівфеодальною, елітою й не перетворила свій край у поле громадянської війни, зате спромоглася протягом 1918-1921 рр. вирішити на свою користь територіальні ребуси з Німеччиною (за Верхню Сілезію, Познанщину й Східну Померанію), Литвою (Вільнюський край), більшовицькою Росією (Західна Білорусь), ЗУНР (Східна Галичина й Західне Поділля) й УНР (Холмщина й Західна Волинь). Не легше було й царському генерал-лейтенанту шведові Карлу Густаву Маннергейму (1867-1951 рр.), однопольчанину майбутнього гетьмана України П. Скоропадського (1873-1945 рр.), який збудував незалежну Фінляндію в боротьбі з місцевими “червоними”, або ж таким “неісторичним” націям як естонці й латиші, що, крім більшовицької загрози, подолали опір німецьких “фрайкорів”.

Але в Наддніпрянщині значна русифікація політично активної частини суспільства змушувала нечисленну (не більше 3 % загалу напередодні 1917 р.) національну інтелігентську еліту до невластиві в революційну епоху декларативної єдності, монолітності й обачності щодо неукраїнського населення, компромісу в політиці. Іншими словами, якщо епоха вимагала рішучості й винятковості на-

вколо національної ідеї, то еліта навпаки – скочувалася до поєднаної й узгоджувальної політики. Це спричиняло до зміщення акцентів – з індивідуалізму, ініціативності, сили й примусу на міфічну співпрацю й загальну єдність. Замість об'єднання навколо сильного лідера, прищеплення громаді духу елітаризму вітчизняні лідери дали заспокоїти себе гаслами рівності, справедливості, егалітаристською ментальністю, настроями колективізму й навіть паплюженням сильних лідерів.

Політичне керівництво Української революції піддалося популярним натовістським аристократизму, внаслідок чого перемогли настрої мас, а не провodu. Як стверджував, осмислюючи причини поразки Української національної державності в “Листах до братів-хліборобів” В'ячеслав Липинський (1882-1931 рр.), “народ за манну землю відрікся од усіх “українських націй”, про які він і уявлення не мав. І не міг мати, оскільки інтелігенції вистачило однієї більшовицької нагайки, щоб вони поміняли самостійність на фіктивну федерацію... Якби ваш Гетьман мав серед українських інтелігентів стільки соратників, скільки явних і тайних агентів серед них маємо ми та більшовики, то ви, можливо, і здобули б державу. За яким-небудь літературним горе-отаманчиком, президентиком, диктаториком інтелігенція, може, і піде. Та й то ненадовго, і лише для того, щоб їм кілочки на голові тесати, а потім зрадити, а після їхньої смерті їхніми іменами спекулювати” [4, с.399].

Безперечно, український національний рух за півтора десятиліття його політичного етапу розвитку перед вибухом Лютневої демократичної революції 1917 р. встиг пустити коріння в масах народу, але провідники виявилися неготовими до організації держави і, як щирі соціалісти-популісти, спекулювали на інстинктах маси (що правда, робили це невинно, на відміну від більшовиків) та перманентно апелювали до “демократичної Росії” (навіть коли там до влади “всерйоз і надовго” прийшли централісти-більшовики).

Тому, як зі знанням справи наголошував колишній голова секретаріату Центральної Ради й дипломат Директорії УНР Євген Онацький (1894-1979 рр.), український визвольний рух “мав менше зв'язків зі світовим життям та його істотними інтересами”, а керівництво УНР не зуміло представити справу так, ніби українство своїм виступом відповідає головним тенденціям світового розвитку (натомість ті ж поляки заявили, що вони “охороняють Захід від більшовиків”, а останні декларували “всім, всім, всім”, що несуть планетарні ідеали рівності). Отже, вважав Є. Онацький, “хуторянство й провінціалізм – ось наші два головні вороги, що ми їх мусимо перемогти, ось на який фронт ми мусимо скерувати цілу силу свого харак-

теру, щоб збудити в нашому народі приспаний творчий дух, – піднести його... до усвідомлення дійсної необхідності справжнього духовного імперіалізму” [5, с.10-12].

Історія ж розпорядилася таким чином, що радикально зорієнтована українська інтелігенція на початку ХХ ст. в Російській імперії опинилася в стані контреліти. Тоді вузьке коло “свідомих українців” взяло на себе захист української культури й мови та намагалося очолити загальнонародну боротьбу за соціальні зміни. Отже, українську контреліту напередодні Лютневої революції 1917 р. в Росії об’єднувала мова, соціалізм, ворожість до імперії й любов до України. З поваленням самодержавства стартував драматичний процес рекрутування української політичної еліти переважно з різною мірою “лівих” УСДРП, УПСР і УПСФ, а також з інтелігенції Києва, Одеси, Катеринослава, Чернігова, Полтави та інших центрів громадського руху.

Вона становила тонкий прошарок “свідомих” партійних інтелігентів, які прагнули соціальних змін і національно-територіальної автономії, намагаючись стати крайовою елітою в боротьбі за владу із загальноросійською елітою Тимчасового уряду. Показово, що в середовищі української політичної еліти точилася тривала боротьба за домінування, внаслідок якої спочатку соціал-демократи відсунули соціалістів-федералістів і самостійників від вирішення головних питань у Центральній Раді й Генеральному секретаріаті, а в січні 1918 р. їх змінили соціалісти-революціонери.

Ще на етапі підпільного існування виявилися вразливі сторони вітчизняного визвольного руху: гранична нетерпимість і амбітність окремих провідних діячів, ідеологічний максималізм і хронічна нездатність більшості з них до кропіткої й тривалої організаційної роботи, недостатня (за незначним винятком) фахова й теоретична підготовка. Брак толерантності у взаєминах між партійними керівниками поглиблював їхній відрив від рядових активістів, деструктивно впливав на стан партійного будівництва, послаблював політичний авторитет українства. Все це згубно відбилося на державотворчих процесах за доби Української революції 1917-1920 рр.

Нова українська політична еліта в Україні будувалася й за ознаками генерації. Так, члени УПСФ, які почали свою громадську діяльність ще в останній чверті ХІХ ст., були 50-60-річними політиками з досвідом легальної праці в “Просвітах” і кооперативах. Діячі УСДРП були 30-40-річними й мали досвід антиімперського підпілля та революції 1905-1907 рр., а більшість лідерів і членів УПСР були 20-річними юнаками, яким бракувало не лише громадсько-політичного, але й особистого досвіду.

Для української еліти того часу характерною була й швидка зміна генерацій у політиці. “Тупівці” залишилися генерацією переважно київських і чернігівських лібералів та демократів, які довгий час виборювали національно-територіальну автономію України, права української культури й мови. УСДРП, ядром якої була когорта одноліток провінційного походження з міст і сіл Лівобережної України, легального політичного досвіду не мала, але пройшла школу багаторічної революційної боротьби й підпілля. Наймолодшою генерацією діячів Визвольних змагань були члени УПСР, що не мали як політичного, так і життєвого досвіду, але компенсували все це завзяттям, мобільністю, “пасіонарністю”, бажанням влади, юнацьким екстремізмом.

Не дивно, що невдачі урядів В.Винниченка і Всеволода Голубовича (1885-1939 рр.) були пов’язані насамперед з тим, що вони переважно складалися з осіб, які не мали досвіду державного управління, в кабінетах не було ані адміністраторів-фахівців, ані досвідчених організаторів виробництва, транспорту, банківсько-фінансової системи, армії. За доби Центральної Ради політична еліта припинила зв’язки з бізнес-елітою, ставши поза виробництвом та ігноруючи реалії життя.

Гетьманст П. Скоропадського завдяки участі в урядових структурах фінансистів і підприємців зміг добитися позитивних результатів в питаннях відродження виробництва. Тоді до влади прийшла коаліція лібералів-земців, кадетів, прагматично налаштованих бізнесменів, банкірів, поміщиків. У спілці з ними в урядові структури і апарат місцевої влади увійшли помірковані “свідомі” українці з числа соціалістів-федералістів, самостійників і хліборобів-демократів. Але з оприлюдненням 14 листопада 1918 р. “Грамоти гетьмана” про “федеративну” злуку з Росією і затвердження промонархістського кабінету Сергія Гербея (1856-?) українська національна еліта розпочала збройну боротьбу за народовладдя і відновлення УНР.

Однак коаліція УСДРП, УПСР, УПСС і патріотично налаштованого офіцерства, що була опорою Директорії, виявилася нетривалою. Після руйнації всіх спроб уряду Володимира Чеховського (1876-1937 рр.) створити дієву систему державного управління, до влади за допомоги військових прийшов С.Петлюра, який припинив всі зв’язки з УСДРП і приступив до формування політичного режиму, де принцип партійної доцільності вже не був визначальний. Тому Ради народних міністрів УНР під головуванням Сергія Остапенка (1881-1937 рр.), Бориса Мартоса (1879-1977 рр.), Ісаака Мазепи (1884-1952 рр.) та В’ячеслава Прокоповича (1881-1942 рр.) формувалися не стільки за партійними ознаками, скільки з огляду на зовнішню та

внутрішню кон'юнктуру, відданість ідеї незалежності й особисто голові Директорії, яким став з лютого (формально – з 9 травня) 1919 р. С. Петлюра.

Водночас в Україні з'явилася мілітарна отаманська еліта, яка прагнула влади й конкурувала з рештою політичного проводу, не спромігшись стати консолідуючою й державотворчою. Так звана “отаманщина”, тобто своєрідна повстанська партизанщина, з одного боку підпирала партійно-політичну еліту УНР, а з іншого – була головною небезпекою для національного державотворення як за Центральної Ради, так і в епоху Директорії. Внаслідок фахової нездарності урядів та їхньої хибної і схаотизованої державної адміністрації політичний процес у Наддніпрянщині став розвиватися під гаслом: “З Києва революція йде, чабан отаманом нехай буде!”. Толерування й, до деякої міри, підтримка українською владою отаманщини, тобто різних повстанських загонів, організованих державою чи стихійних, накоїли чимало лиха.

Ці повстанські загони мали сенс у ворожих тилах, але в жодному разі в запіллі Дієвої армії УНР, де вони ширили тільки заколот між населенням, нищили державне майно (цукроварні, гуральні і т.п.) та грабували безкарно власних громадян (контрибуції й погроми євреїв, міщан, землевласників та ін.). При цьому всі вони принципово не визнавали жодної влади, знали тільки себе й тримали населення в безкінечному нервовому напруженні, тобто в стані “боротьби всіх проти всіх”. З більш як тридцяти найбільших повстанських отаманів, тільки один – Юрко Тютюнник (1891-1929 рр.) у липні 1919 р. приєднався до Дієвої армії УНР. Така “перманентна революція” вичерпала народну енергію, серед населення зародилась туга за твердою владою, що поклала б край беззаконню й завела справжній правопорядок, незалежно від її політичної сутності. По-суті, чітко окреслилася тенденція повернення до середньовічних зразків елітотворення.

Таким чином, еліта доби Визвольних змагань 1917-1920 рр., як і еліта сучасної України, пройшла драматичний шлях еволюції від періоду “хаосу” до відносного спокою, від радикалізму й провідної ролі законодавчої гілки влади до поміркованості й посилення влади президента, Гетьмана чи голови Директорії. На жаль, державне будівництво за доби Української Народної Республіки велося без чіткої економічної програми, без зв'язку з виробництвом і підприємцями. Догматизм лідерів УНР значною мірою призвів їх до поразки, а обмежені можливості еліти часів Центральної Ради й Директорії спричинили нездатність її побудувати діючий державницький апарат і втримати владу.

Ще порівняно недавно популярною була думка про те, що в якості керівної еліти незалежній Україні дісталася комуністично-тоталітарна номенклатура, яка, завдяки своєчасній зміні гасел і рекрутуванню в свої ряди лідерів-конформістів колишньої контреліти, змогла зберегти свою владу і власність. На думку ж автора, ключ до розуміння цього суспільно-політичного феномену дає принципове положення із підсумкового “Заповіту борцям за визволення” В. Винниченка, написаного в 1949 р. й уперше опублікованого аж 1991 р.

“Так, форма української державности за цього відтинку нашої історії, – стверджував один із дійсних лідерів Української революції, – не є задовільна для нас. Так, – вона не самостійна, не незалежна, вона опанована Росією, вона поневолена, покалічена, грабована, замучена. Але суть її Держави є, вона живе, вона береже в собі сили, які не дозволять ворогам знищити її, які невиразно тримають у собі ідею самостійности, які в слушний час вибухнуть, щоб здійснити її, – вони, а не хто інший, не якісь сили зовні” [6, с. 13].

Коли ж такий слушний час пробив у серпні 1991 р., вчорашні лідери політичної еліти УРСР, ідеологічно й соціально мобільні, змогли переорієнтувати старий управлінський апарат, армію на досягнення нових цілей державотворення. Водночас політична еліта об’єдналася з економічною, “конвертуючи” владу у власність, створюючи нову правлячу верству України.

Звичайно, на початку 90-х рр. лідери вітчизняних політичних партій і рухів мали шанс перетворитися на “нову революційну” еліту України, як це було в 1917 р. Але так не сталося не лише тому, що колишнім діячам контреліти бракувало досвіду, грошей, свободи слова, а насамперед завдяки народу України, який сподівався на поступові, помірковані зміни без загострення боротьби за владу й кровопролиття. Колишні номенклатурні лідери відчували це “соціальне замовлення”, блискавично змінили свої переконання й, очоливши рух за самостійну, демократичну, правову державу, перетворилися в нову національну еліту, що перехопила гасла у своїх колишніх ворогів і стала впроваджувати їх у життя.

Отже, на зламі 80-90-х рр. XX ст. Українська держава могла відродитися лише як держава “номенклатурної” еліти, контреліта була нечисленна, не мала управлінського досвіду й впливу на економіку. Лібералізаційні реформи в суспільстві наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. проводила партійна номенклатура, але на користь ще не сформованого класу вільних приватних підприємців. Номенклатура була достатньо розвинена кількісно і якісно та придатна для будівництва держави. Іншого соціально-політичного середовища, яке

безкровно могло перехопити владу, на початку 90-х рр. не було. Цей феномен раптової трансформації партійної еліти характерний для більшості країн СНД й окремих держав Центрально-Східної Європи та Балкан (Албанія, Болгарія, Словаччина та ін.).

Джерела та література

1. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін. – К., 2007.
2. Винниченко В. Відродження нації: (Історія української революції, mareць 1917 р. – грудень 1919 р.): В 3 ч. – К.; Відень, 1920. – Ч.1.
3. Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917-1920 рр.: У 4 т. / Укр. соціол. ін-т. – Відень, 1921. – Т.2.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму (Фрагменти) // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. Семківа О.І. – Львів, 1996.
5. Онацький Є. Імперіалізм духа. – Перемишль, 1932.
6. Винниченко В.К. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991.

Summary

The article reveals leadership role in 1917-1920 events in Ukraine. Peculiarities of Ukrainian political elite in liberation period are shown, compared with Polish, Czech and Finnish elites. Conclusion is drawn that lack of strong leaders among Ukrainian politicians was one of the most important defeat reasons of Ukrainian national-democratic revolution.

Т. В. Винарчук

СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНЦІВ ПЕРІОДУ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Дослідження процесів національного відродження, визвольної боротьби та державотворення належать до найактуальніших проблем вітчизняної історіографії, адже робота дослідників у цьому напрямку фактично розгорнулася лише після проголошення незалежності України в 1991 р. За цей період вчені виконали великий обсяг роботи – ввели в науковий обіг велику кількість нових джерел, застосували сучасні методичні підходи, дослідили різні аспекти процесів національного відродження та державотворення.

Перші спроби проаналізувати українське державотворення початку XX ст. у контексті діяльності національної еліти належать очевидцям та активним учасникам тих подій. Відомі громадсько-політичні діячі початку XX ст., які належали до різних партій та обстоювали протилежні погляди на вирішення національного питання, в міркуваннях над проблемами українського державотворення на-